

Шоробура І.М.
кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор з навчальної роботи,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ШКІЛЬНА ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.РУСОВОЇ

У статті розглядаються проблеми шкільної географічної освіти в педагогічній спадщині С. Русової. Аналізується внесок С. Русової у розвиток географічної освіти та методики її викладання. Розглядаються завдання шкільної географічної освіти цього періоду та можливі шляхи їх вирішення.

The problems of school geographical education in the pedagogical heritage of S. Rusova are revealed in this article. S. Rusova's contribution into development of geographical education and geography's methods of teaching are analyzed. Basic tasks of school geographical education of this period and possible ways of their solution are considered.

На розвиток шкільної географічної освіти початку ХХ століття впливали тенденції українізації освіти у розвитку школи на українських землях. У цей період розглядаються проблеми щодо навчання українською мовою, вивчення вітчизняної історії і географії, включення в підручники матеріалу про навколишнє середовище. Оскільки у перше десятиріччя ХХ ст. була відсутня методична література, яка б забезпечувала викладання нових курсів, то підбір фактичного матеріалу, його виклад і пояснення були особистою справою вчителя. На українських землях вчителі інколи включали в курс географії Росії і географічні відомості про Україну. Ці питання обговорювалися на вчительських з'їздах, зборах, курсах.

На розвиток школи значно вплинули історичні події, що викликали суперечливі процеси становлення національної школи. Створення української держави сприяло піднесенню національного духу. Створюється нова українська школа, біля витоків якої стояли М. Грушевський, В. Винниченко, І. Огієнко, С. Русова та ін. В розвитку педагогічної, методичної думки України важливе місце займали проблеми створення національної школи і системи географічної освіти на основах гуманізму та демократії. В ці роки розробляються навчальні плани, програми, нова структура курсів, з'являються

нові підручники, методичні публікації. Всі ці особливості загального педагогічного процесу значно позначились і на розвитку шкільної географічної освіти.

Джерела праць Софії Русової – не тільки історія педагогічної думки, а й цілком сучасний погляд на загальну проблему школи й освіти, форм і методів організації навчання та виховання. До педагогічної спадщини С. Русової звертаються науковці Л. Бондар, В. Вихрущ, Л. Вовк, Н. Дічек, М. Євтух, Т. Завгородня, І. Зязюн, В. Кравець, В. Кузь, Н. Ничкало, О. Проскура, О. Савченко, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко. Є дисертаційні дослідження Н. Малиновської, О. Пеньковець, І. Нагачевської, Л. Гонюкова, О. Пшеврацької, В. Сергєєвої, Г. Груць, Є. Коваленко, І. Пінчук, О. Джус, О. Таран де вивчається спадщина С. Русової, її освітня діяльність та педагогічні погляди. Проте на сьогодні немає публікацій, які б розглядали внесок С. Русової у розвиток шкільної географічної освіти.

Мета нашої статті – проаналізувати внесок Софії Русової у розвиток шкільної географічної освіти в Україні.

Впродовж ХІХ ст. курс фізичної географії поступово виборював своє місце в навчальному плані школи. На початку ХХ ст. такого предмета, як фізична географія в школах не було. Елементи фізичної географії вивчалися в природознавстві. Протягом перших десятиліть ХХ ст. у школу вводились країнознавчі курси, що вивчали територіальну різноманітність людей і природного середовища в їх взаємозумовленості. Ядром тогочасної географічної освіти стали такі країнознавчі курси, як «Географія Росії», «Географія Європи», «Географія позаєвропейських країн». В них, крім власне географічних повідомлень, широко використовувалися знання з історії, етнографії, духовної культури населення різних регіонів світу. Ці напрями формували і визначали в цілому розвиток змісту географічної освіти в школах України.

У перші десятиліття ХХ ст. ми бачимо принципово нові явища у розвитку географічної освіти, пов'язані з діяльністю відомих українських педагогів, насамперед С. Русової. Принциповою основою змісту навчально-виховного процесу в навчальних закладах та школах С. Русова вважала рідну мову, національні свята та обряди, християнські цінності українського народу. С. Русова у численних статтях обґрунтовувала свої погляди на організацію українського шкільництва на засадах народності та національно-релігійного педагогічного ідеалу [1; 2; 3; 4; 5; 6]. С. Русова виступає як реформатор шкільної системи, ініціатор упровадження педагогічних інновацій. Вона опікується питаннями організації навчання в початковій, середній, вищій школі (публікації «Нові методи дошкільного виховання», «Нова школа

соціального виховання»).

Вчена метою й основними завдання процесу навчання вважає: збагачення досвіду вихованця знаннями, вміннями й навичками, розвиток його здібностей, зміцнення розумових сил, наближення кожного учня до ідеалу всебічно розвиненої та освіченої людини. С. Русова вважає завданням школи – поєднання високого інтелектуального розвитку учня із його моральним становленням як громадянина й особистості.

Софія Федорівна особливу увагу приділяє і вивченню географії в українській школі. У 1906 р. нею був написаний і виданий «Український буквар» (на основі розробок О. Потебні). Разом із активною роботою в редакції «Світло» Русова продовжує діяльність в галузі національного підручникотворення. Так, у 1911 році Петербурзьке благодійне товариство для видання загальнокорисних і дешевих книг випускає у світ новий підручник С. Русової «Початкова географія». Зазначимо, що це була перша систематизована україномовна навчальна книжка з цього предмету. В підручнику подавався матеріал із загальної географії. Цінно, що матеріал про Україну подавався в окремому параграфі підручника [4]. Книга мала велику популярність у школі, тому «Початкова географія» передавалася двічі в 1918 році [5; 6].

С. Русова визначала географію як важливу дисципліну, яка показує роль природних умов у житті людей, знайомить дітей з природними компонентами, розкриває їх взаємозв'язок, і підкреслювала, що «з педагогічного боку географія дуже бажана в усіх школах, починаючи з початкової і селянської і закінчуючи вищою, яка дає нові наукові вказівки... і нові знання про нові землі, нові географічні явища» [2, 6].

С. Русова пов'язує географію з природознавством і антропогеографією (етнографією, фольклором, промисловістю, культурою). Особливу увагу приділяла спостереженню дітей за географічними явищами і вважала, що самостійні активні спостереження дітей, які супроводжуються поясненнями вчителя під час екскурсій та прогулянок є основою навчання цього предмета. Важливим методом, на думку С. Русової, є також читання книг, в яких подано описи географічних явищ, оповідання про подорожі в різні країни. Уявлення про море, річку, озеро, ліс, степ потрібно підкріплювати поетичними уривками з творів українських письменників. Вона наголошувала на врахуванні вікових особливостей дитини при вивченні географічного матеріалу [2, 5].

Русова звертає увагу на розумне співвідношення колективних, групових та індивідуальних форм роботи на уроці, прагне до вдосконалення класно-урочної системи і поєднання її з деякими інноваціями. Розглядаючи проблему методів навчання, С. Русова не відкидає словесних, наочних і практичних методів, але говорить про використання активних методів, спрямованих на розвиток активності й самостійності учнів, їхнього творчого мислення. Це проблемні методи навчання, генетичні і трудові (діяльні), що крім оформлення музеїв, гербаріїв, колекцій тощо. До методів проблемного навчання вчена відносила проблемний виклад, експериментально-дослідницьку роботу, в

основі яких лежить самостійне здобування учнями нових знань.

С. Русова радить враховувати потреби суспільства у високоосвічених, всебічно розвинених громадянах, потреби особистості в реалізації своїх потенційних можливостей, індивідуальні й вікові особливості вихованців. Головним у поглядах ученої на проблеми змісту освіти є відображення в ньому національної ідеї, широкого використання на всіх ступенях навчання україністики, вимога будувати навчальний процес на базі національної культури. Водночас вона неодноразово зауважувала, що зміст освіти в українській національній школі повинен забезпечувати глибокі та всебічні знання про наукові, культурні, технічні й інші здобутки всіх народів світу.

У «Початковій географії» С. Русова звертала увагу не лише на вивчення тієї чи іншої місцевості, її природу, але й на життя та діяльність людини. В антропогеографії вона пропонувала вивчати людину, її оточення, національний та віковий склад населення України. По завершенні лекцій з початкового курсу географії авторка пропонувала схему, яка включала питання для дитячих спостережень. Ці спостереження узагальнювались під час бесід. Наприклад, узагальнивши спостереження дітей про різноманітність звичаїв, праці, мови людей, через читання «Початкової географії», вчитель мав ознайомити учнів з різними національностями – українці, цигани, поляки, німці, а в подальшому – з різними народами, племенами, расами [4, 5].

При розгляді питань економічного життя вона радила узагальнити досвід вивчення учнями своєї місцевості, промислових підприємств, які там є, і вже потім подавати характеристику економіки. Вивчення географії України здійснювалося через ознайомлення дітей з рідним краєм, будувалося на власному досвіді і спостереженнях дитини, що сприяло розвитку самосвідомості і викликало роботу дитячої думки.

Її підручник спрямований і на розв'язання завдань національного виховання. У ньому вона подає цікавий матеріал про Україну, зазначаючи, що до цього часу було заборонено знати, «хто ми такі, що ми за народ такий, що то за край, що зветься по-нашому «Україна», а по-російськи або «Малоросія», або «Южная Русь»... Перший наш обов'язок, то є в'яснити собі нашу територію, склад нашої землі, в'яснити, який народ ... живе на сій території, котру ми досі несвідомо, але так палко кохали і до котрої тепер мусимо ставитися цілком свідомо, щоб знати, чого потребує наш край, чим допомогти нашому людові в його негайних економічних і культурних вимогах» [2, 7]. Вона підкреслює, що через заборони уряду на той час не було підручників (хоча б російською мовою), які давали б географічну характеристику України. Це є дуже дивним, зважаючи на те, що «Україна з давнього часу цікавила навіть далеких чужоземців: вони мандрували до неї навмисне, щоб ознайомитися з її красою, з її скарбами» [2, 8].

Заслугою С. Русової є те, що свої теоретичні положення про роль

підручників у розв'язанні проблем змісту освіти вона здійснила на практиці, склавши кілька зразкових на той час підручників. Зокрема, вона видала «Український Буквар», «Початковий підручник французької мови». У 1921 році С. Русова виїхала за кордон, де продовжила педагогічно-письменницьку діяльність і написала підручники з географії: «Географія. Західна Європа», «Географія. Позаєвропейські краї». Це були перші підручники з географії, які були написані українською мовою і відповідали вимогам української діяльної (трудової) школи.

Важливо, що С. Русова до основних принципів педагогіки відносить принципи наочності, активності й свідомості, систематичності і послідовності, доступності, ґрунтовності, врахування вікових і індивідуальних особливостей. На її думку важливими є принципи відповідності завдань навчання вимогам часу, організації навчального процесу та національної ідеї, народності, гуманізації, індивідуалізації, виховую чого навчання, трудової (діяльної) школи, емоційності та краєзнавства.

Особливу увагу С. Русова приділяла індивідуальному підході у навчанні. В її працях наголошується, що при організації навчально-виховного процесу кожна дитина вимагає уважного ставлення до свого психофізичного розвитку, що навчально-виховний процес треба будувати з урахуванням природних та індивідуальних здібностей дитини, її інтересів, внутрішніх імпульсів, задатків, талантів, попереднього досвіду, потреб і прагнень.

Русова вже на початку ХХ століття піднімає питання, які сьогодні є дуже актуальними у навчально-виховному процесі. Праці Софії Федорівни – не тільки історія педагогічної думки, – це змістовний, всебічний аналіз специфіки української школи, на який потрібно орієнтуватися сучасній педагогічній науці в практиці розбудови шкільної географічної освіти.

Персоналія С. Русової зайняла своє почесне місце в курсах історії педагогіки, надихаючи молоде покоління педагогів на творчий професійний пошук, а науковців – на подальше дослідження її багатой спадщини. На нашу думку, аналіз її внеску у розвиток шкільної географічної освіти в Україні допоможе зважено підходити до сучасних тенденцій шкільної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Русова С. Єдина діяльна трудова школа. – Катеринослав – Лейпціг: Укрвид, 1923. – 53 с.
2. Русова С. та ін. Методика початкової географії. – К.: Українська школа, 1918. – 31 с.
3. Русова С. Нова школа соціального виховання. – Катеринослав – Лейпціг, 1922. – 151 с.
4. Русова С. Початкова географія. – СПб: Благотворительное о-во издания общепользних и дешевих книг, 1911. – 111 с.

5. Русова С. Початкова географія: вид. 2-е. – К.: Друкарі, 1918. – 117 с.
6. Русова С. Початкова географія. Вид. 3-є, випр. – Умань: «Друкарня», 1918. – 118 с.